

ETNOLOGIA I ANTROPOLOGIA KULTUROWA W UNIWERSYTECIE WROCŁAWSKIM

OSIEM DEKAD
TRADYCJI I ROZWOJU

UL. SZEWSKA 50/51

ARCHIWUM

1946–2026

80-lecie
Wrocławskiej
Etnologii
i Antropologii
Kulturowej

REDAKCJA

MONIKA BAER · KONRAD GÓRNY · JANINA RADZISZEWSKA

Etnologia
i antropologia kulturowa
w Uniwersytecie Wrocławskim

ETNOLOGIA I ANTROPOLOGIA KULTUROWA W UNIWERSYTECIE WROCŁAWSKIM

OSIEM DEKAD TRADYCJI I ROZWOJU

Pod redakcją
Moniki Baer
Konrada Górnego
Janiny Radziszewskiej

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

Kraków 2026

MONIKA BAER

Uniwersytet Wrocławski

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-2415-1060>

✉ monika.baer@uwr.edu.pl

KONRAD GÓRNY

Uniwersytet Wrocławski

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-6965-1608>

✉ konrad.gorny@uwr.edu.pl

JANINA RADZISZEWSKA

Uniwersytet Wrocławski

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-4019-9061>

✉ janina.radziszewska@uwr.edu.pl

© Copyright by: Uniwersytet Wrocławski & individual authors, 2026

Recenzent: dr hab. Marcin Brocki, prof. UJ

Opracowanie redakcyjne: Julia Hamela, Martyna Niewiadomska

Projekt okładki: Marta Jaszczuk

Zdjęcie na okładce: Natalia Mucha

ISBN 978-83-8368-462-8 (druk)

ISBN 978-83-8368-463-5 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788383684635>

Publikacja sfinansowana w ramach funduszu na rzecz badań naukowych i komercjalizacji ich wyników Uniwersytetu Wrocławskiego.

WYDAWNICTWO

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

Spis treści

Spis oryginalnych źródeł publikacji tekstów	7
Podziękowania	9
KONRAD GÓRNY, MONIKA BAER, Od wsi dolnośląskiej do neoliberalizmu. Osiem dekad etnologii i antropologii kulturowej w Uniwersytecie Wrocławskim	11
ROMAN REINFUSS, Zakład Etnologii Uniwersytetu Wrocławskiego	39
ADOLF NASZ, Przemiany kulturowo-społeczne we wsi dolnośląskiej po drugiej wojnie światowej	43
JÓZEF GAJEK, Znaczenie <i>Polskiego Atlasu Etnograficznego</i> dla etnografii polskiej	85
EDWARD PIETRASZEK, Kultura ludowa i robotnicza wobec współczesnej problematyki kultury	109
ALEKSANDER LECH GODLEWSKI, Ruchy natywistyczne na wyspach Oceanii	129
FRANCISZEK MIKOŁAJ ROSIŃSKI OFM, Kulturowa opozycyjność płciowa u krajowców Nowej Gwinej	145
ANTONI KUCZYŃSKI, Biograficzne spojrzenie na życie Bronisława Piłsudskiego oraz jego badania etnograficzne na Sachalinie	167
DOROTA SIMONIDES, Rodzenie się nowego folkloru słownego na Śląsku	185
BARBARA BAZIELICH, Badania nad odzieżą i strojem ludowym w Polsce	201
ADAM PALUCH, Współczesne ciało w dwóch odsłonach	219

ZBIGNIEW LIBERA, Lud ludoznawców. Kilka rysów do opisania fizjonomii i postaci ludu naszego, czyli etnograficzna wycieczka po XIX wieku	229
EUGENIUSZ KŁOSEK, W poszukiwaniu Bukowińczyków wśród społeczności polonijnej Brazylii. Kilka refleksji z badań w stanach Santa Catarina i Paraná...	247
KONRAD GÓRNY, MIROSŁAW MARCZYK, Specyfika pogranicza polsko-ukraińskiego w regionie włodawskim	269
MONIKA BAER, Wytwarzanie Europy. Praktyki dyskursywne wokół praw LGBT w Polsce	283
KATARZYNA MAJBRODA, Wieś-widmo. Czystczenie przestrzenne Wigancic Żytańskich w krajobrazie kompleksu wydobywczo-energetycznego „Turów” na Dolnym Śląsku	301
MICHAŁ MOKRZAN, Dziesięć wyznań albo krępujący chiazm. Od etnografii neoliberalizmu do neoliberalnej etnografii	329
Wykaz tematów prac magisterskich obronionych w obecnym Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1951-2025, oprac. Ewa Banasiewicz-Ossowska	351
Wykaz tematów prac licencjackich obronionych w obecnym Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 2003-2025, oprac. Ewa Banasiewicz-Ossowska	405
Indeks osobowy	439

Spis oryginalnych źródeł publikacji tekstów

Uwagi edytorskie

Prezentowane w tomie artykuły są przedrukami tekstów opublikowanych w różnych wydawnictwach w latach 1946-2023. Podano je zasadniczo bez zmian, poprawiono jedynie błędy językowe, uwspółcześniono ortografię i interpunkcję oraz ujednolicono aparat naukowy w obrębie dwóch systemów (przypisów dolnych i systemu harwardzkiego).

1. Roman Reinfuss, *Zakład Etnologii Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego” 1946, t. 37, s. 456-458.
2. Adolf Nasz, *Przemiany kulturowo-społeczne we wsi dolnośląskiej po drugiej wojnie światowej*, [w:] *Wieś dolnośląska*, red. Adolf Nasz, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1970, s. 9-52, *Prace i Materiały Etnograficzne*, t. 20.
3. Józef Gajek, *Znaczenie „Polskiego Atlasu Etnograficznego” dla etnografii Polski*, „Etnografia Polska” 1971, t. 15, nr 2, s. 17-36.
4. Edward Pietraszek, *Kultura ludowa i robotnicza wobec współczesnej problematyki kultury*, „Etnografia Polska” 1966, t. 10, s. 74-93.
5. Aleksander Lech Godlewski, *Ruchy natywistyczne na Wyspach Oceanii*, [w:] Aleksander Lech Godlewski, *Na morzach południowych*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1976, s. 198-217.
6. Franciszek Mikołaj Rosiński, *Kulturowa opozycyjność płciowa u krajowców Nowej Gwinej*, „Quaestiones Selectae. Zeszyty Naukowe” 1997, t. 4, nr 5, s. 103-120.
7. Antoni Kuczyński, *Biograficzne spojrzenie na życie Bronisława Piłsudskiego oraz jego badania etnograficzne na Sachalinie*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2012, t. 16, s. 25-41.

8. Dorota Simonides, *Rodzenie się nowego folkloru słownego na Śląsku*, [w:] *Współczesne oblicze kultury ludowej na Śląsku*, red. Barbara Bazielić, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992, s. 85-98, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 1385.
9. Barbara Bazielić, *Badania nad odzieżą i strojem ludowym w Polsce*, „Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego” 1995, t. 78, s. 193-210.
10. Adam Paluch, *Współczesne ciało w dwóch odśtonach*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej” 2001, nr 1(2), s. 55-63.
11. Zbigniew Libera, *Lud ludoznawców. Kilka rysów do opisanja fizjognomii i postaci ludu naszego, czyli etnograficzna wycieczka po XIX wieku*, [w:] *Etnologia polska między ludoznawstwem a antropologią*, red. Aleksander Posern-Zieliński, Wydawnictwo Drawa, Poznań 1995, s. 137-152, *Prace Komitetu Nauk Etnologicznych PAN*, nr 6.
12. Eugeniusz Kłosek, *W poszukiwaniu Bukowińczyków wśród społeczności polonijnej Brazylii. Kilka refleksji z badań w stanach Santa Catarina i Parana*, „Etnografia. Praktyki. Teorie. Doświadczenia” 2021, nr 7, s. 325-344.
13. Konrad Górny, Mirosław Marczyk, *Specyfika pogranicza polsko-ukraińskiego w rejonie włodawskim*, [w:] *Polska – Ukraina. Pogranicza kulturowe i etniczne*, red. Michał Buchowski, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 2008, s. 87-98, *Archiwum Etnograficzne*, t. 47.
14. Monika Baer, *Wytwarzanie Europy. Praktyki dyskursywne wokół praw LGBT w Polsce*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2023, t. 27, s. 149-164.
15. Katarzyna Majbroda, *A Ghost Village: Spatial Cleansing in Wigancice Żytawskie in the Landscape of the Turów Mining and Power Complex, Lower Silesia*, „Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego” 2022, t. 106, s. 261-297.
16. Michał Mokrzan, *Dziesięć wyznań albo krępujący chiazm. Od etnografii neoliberalizmu do neoliberalnej etnografii*, „Kultura i Społeczeństwo” 2017, t. 61, nr 3, s. 67-86.

Podziękowania

Tom ten nie powstałby, gdyby nie wysiłek wielu osób. Przede wszystkim chcieliśmy wyrazić naszą wdzięczność autorom i autorkom, a także ich spadkobiercom i spadkobierczyniom, którzy wyrazili zgodę na zamieszczenie w tomie wszystkich artykułów. Tu należy wymienić emerytowanych pracowników i pracowniczkę obecnego Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego: Eugeniusza Kłoska, Antoniego Kuczyńskiego, Adama Palucha i Dorotę Simonides, oraz spadkobierców i spadkobierczynie osób już nieżyjących: Wiktora Bazieliha, Dariusza Godlewskiego, Hannę Nasz, Wojciecha Kłodnickiego, Krystynę Reinfuss-Janusz, Stefanię Świątek, Bogusława Świeżego i Krystynę Świeży.

Z tych samych względów dziękujemy instytucjom, bez których zgody publikacja tekstów w tej antologii nie byłaby możliwa. Są to: Komisja Nauk Etnologicznych przy Komitecie Słowianoznawstwa PAN, Komitet Socjologii PAN, Instytut Etnologii i Archeologii PAN, Instytut Studiów Politycznych PAN, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Prowincja św. Jadwigi Zakonu Braci Mniejszych we Wrocławiu, Wydawnictwo Ossolineum, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego oraz Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Szczególnie gorące podziękowania składamy też pracowniczkom i pracownikom Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego, których zaangażowanie w przygotowanie tomu było nieocenionym wsparciem. Tu w pierwszej kolejności należy wymienić Grzegorza Pełczyńskiego – autora pomysłu publikacji, Mirosława Marczyka, który wniósł ważny wkład w dobór tekstów zamieszczonych w tomie, oraz Annę Kurpiel, bez której realizacja tego przedsięwzięcia nie byłaby w ogóle możliwa. Dziękujemy także Magdalenie Bednarek, Annie Husak i Katarzynie Majbrodzie oraz wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej antologii.

Monika Baer, Konrad Górny i Janina Radziszewska

KONRAD GÓRNY , MONIKA BAER

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Wrocławski

Od wsi dolnośląskiej do neoliberalizmu

Osiem dekad etnologii i antropologii kulturowej w Uniwersytecie
Wrocławskim¹

ABSTRAKT

From the Lower Silesian Village to Neoliberalism: Eight Decades of Ethnology and Cultural Anthropology at the University of Wrocław

This article, which serves as an introduction to the jubilee volume commemorating eighty years of ethnology and cultural anthropology at the University of Wrocław, traces the history of the contemporary Institute of Ethnology and Cultural Anthropology through the prism of ideas that have shaped the discipline in Wrocław from 1946 to the present day. In this context, special attention is given to the broader socio-political conditions across various scales that have defined the practices of local researchers, as well as to the specificity of ethnological/anthropological *praxis* stemming from the particular location of the Institute.

Keywords: cultural anthropology, ethnology, history of ideas, jubilee of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Wrocław

¹ Przyjęliśmy w tomie, że wielość historycznie ukształtowanych nazw przywoływanych w kontekście dyskursów i praktyk składających się na nasze pole dyscyplinarne określamy formalną, obowiązującą obecnie w Polsce nazwą dyscypliny naukowej, czyli „etnologia i antropologia kulturowa”.

Tom jubileuszowy zatytułowany *Etnologia i antropologia kulturowa w Uniwersytecie Wrocławskim. Osiem dekad tradycji i rozwoju* stanowi próbę podsumowania i refleksji nad złożoną historią akademicką tej dyscypliny w powojennym Wrocławiu. Jest to historia rozpięta między dramatycznymi realiami odbudowy życia uniwersyteckiego po kataklizmie II wojny światowej, kiedy to wrocławską jednostkę tworzono zasadniczo bez infrastruktury, zasobów czy możliwości kontynuacji przedwojennych tradycji, a współczesną, dynamicznie rozwijającą się antropologią społeczno-kulturową, wpisującą się w globalne trendy dyscyplinarne. Zaprezentowane tu artykuły są rezultatem wyboru, którego przesłanką było udokumentowanie dorobku naukowego środowiska skupionego wokół dzisiejszego Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej od jego początków do dziś. Przedstawione materiały (choć oczywiście nie obejmują całego ich bogactwa²) stanowią swego rodzaju pryzmat pozwalający uchwycić główne kierunki badawcze, przemiany założeń teoretyczno-metodologicznych, a także zmiany instytucjonalne kształtujące na przestrzeni lat oblicza lokalnej wersji dyscypliny. Celem niniejszej antologii nie jest zatem jedynie przypomnienie ważnych dla powyższego kontekstu publikacji, ale pokazanie, jak kolejne pokolenia badaczek i badaczy odpowiadały na wyzwania swoich czasów, rozwijając wrocławskie studia etnologiczne i antropologiczne.

Struktura tomu została uporządkowana zasadniczo tematycznie, ale też chronologicznie, co pozwala prześledzić swoistą historię idei związanej z ośrodkiem wrocławskim. Kolejność artykułów odzwierciedla zarówno zmiany pokoleniowe, jak i przeobrażenia paradygmatów badawczych powiązane z szerszymi uwarunkowaniami społeczno-politycznymi oraz krajowymi i światowymi orientacjami dyscyplinarnymi. Antologia zawiera prace autorów i autorek, którzy pełnili funkcje kierownicze w jednostce, często odgrywając kluczową rolę w jej rozwoju, a także innych osób, których profil działalności badawczej pozwala uchwycić jej specyfikę. Zaprezentowane tu artykuły Romana Reinfussa, Adolfa Nasza, Józefa Gajka, Edwarda Pietraszka, Aleksandra Lecha Godlewskiego, Doroty Simonides, Barbary Bazieli, Franciszka Mikołaja Rosińskiego, Antoniego Kuczyńskiego, Adama Palucha, Zbigniewa Libery, Eugeniusza Kłoska, Konrada Górnego, Mirosława Marczyka, Moniki Baer, Katarzyny Majbrody i Michała Mokrzanę stanowią przegląd najważniejszych obszarów badawczych, które na przestrzeni lat definiowały charakter etnologii i antropologii kulturowej w Uniwersytecie Wrocławskim. Ważna jest tu m.in. problematyka związana z przeobrażającą się „kulturą ludową”, kartografią etnograficzną, folklorystyką, kulturami rdzennymi, antropologią ciała, etnicznością/narodowością, procesami transformacyjnymi po 1989

² Znacznie szerszego wglądu w problematykę badawczą podejmowaną w ośrodku wrocławskim dostarczają dołączone do niniejszego tomu wykazy prac dyplomowych obronionych w latach 1951-2025, które przygotowała E. Banasiewicz-Ossowska.

roku, płcią/seksualnością, kwestiami środowiskowymi czy globalnym, neoliberalnym kapitalizmem. Historia wrocławskiej etnologii i antropologii kulturowej doczekała się już kilku opracowań rocznicowych³. Ponieważ jej kolejna szczegółowa rekonstrukcja wiązałaby się w dużej mierze z koniecznością powtórzeń, poniżej poprzestajemy na przywołaniu jedynie tych faktów, które pozwalają usytuować artykuły składające się na niniejszy tom w szerszym kontekście.

CZAS PIONIEREK I PIONIERÓW. W POSZUKIWANIU NOWEJ FORMUŁY (1946-1970)

Wejście w życie w sierpniu 1945 roku dekretu przekształcającego wcześniejsze uczelnie niemieckie w uczelnie polskie umożliwiło uruchomienie kształcenia w Uniwersytecie Wrocławskim (choć z pewnym opóźnieniem) już w roku akademickim 1945/46⁴. Z tym okresem wiążą się początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej we Wrocławiu, kiedy to w lutym 1946 roku zorganizowany został Zakład Etnologii. Tak jak w przypadku innych jednostek konstytuującego się Uniwersytetu, kadra początkowo powiązana była w dużej mierze ze środowiskiem, którego korzenie sięgały przede wszystkim uczelni lwowskich, a które w drodze na ziemię przyznane Polsce po II wojnie światowej znalazło schronienie m.in. w Krakowie⁵. Kierownictwo Zakładu objął związany właśnie z Krakowem Roman Reinfuss.

W perspektywie historycznej tradycje niemieckiej etnologii i antropologii kulturowej, przede wszystkim ludoznawczej *Volkskunde*, ale też zorientowanej etnologicznie

³ Zob. m.in. I. Bukowska-Floreńska, *Wrocławskie badania śląskoznawcze – tradycje i współczesność*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej” 2006, nr 1(8), s. 75-102; M. Drozd-Piasecka, *W kręgu Jubileuszu. Kilka refleksji na temat „Polskiego Atlasu Etnograficznego” (1945-2005)*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej” 2006, nr 1(8), s. 107-121; Z. Kłodnicki, *Polskie Towarzystwo Ludoznawcze i jego znaczenie dla środowiska etnograficznego we Wrocławiu*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej” 2006, nr 1(8), s. 103-106; E. Kłosek, M. Marczyk, *Z kart historii Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej” 2016, nr 1(24), s. 5-24; M. Marczyk, *Wprowadzenie do historii i struktury organizacyjnej uniwersyteckiego ośrodka etnograficznego we Wrocławiu w latach 1946-2006*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej” 2006, nr 1(8), s. 11-22.

⁴ L. Harc, *Uniwersytet czterech początków i wielu tradycji*, „Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis” 2016, nr 1(56), s. 103-104.

⁵ Więcej na ten temat. zob. m.in. W. Wrzesiński, *Uniwersytet Wrocławski w latach 1945-2002*, [w:] *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002*, red. T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, Wrocław 2002, s. 201-204, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 2402.

Völkerkunde (od początku w pewnym stopniu powiązanej z *Anthropologie* – antropologią fizyczną), miały wyraźne związki teoretyczno-metodologiczne z kształtem badań rozwijanych na terenach polskich⁶. Jednak przekształcenia, którym uległa dyscyplina w Niemczech w okresie międzywojennym, a zwłaszcza w czasach Trzeciej Rzeszy, uniemożliwiały wykorzystywanie tego dorobku przez zespół skupiony wokół Zakładu Etnologii. Jak pisze Andre Gingrich, od początku drugiej dekady XX wieku czołowi jej przedstawiciele „jawnie wyrażali opinie rasistowskie i przychylnie kolonializmowi”, a po objęciu władzy przez Adolfa Hitlera „doszło do integracji z reżimem i wyrażano dlań poparcie”⁷. Sytuacja wyglądała podobnie w ówczesnym Uniwersytecie Wrocławskim. Naznaczone wyraźnymi przesłankami nacjonalistycznymi badania dotyczące „niemieckiego obszaru etnicznego i kulturowego” czy „śląskiej kultury plemiennej”, prowadzone m.in. w Osteuropa-Institut (Instytut Europy Wschodniej) i Deutsches Institut (Instytut Niemiecki), po 1933 roku nabrały charakteru jawnie rasistowskiego. Ukonstytuowany wówczas Institut für Rassenkunde (Instytut Studiów Rasowych) został osobą jego dyrektora, Egona von Eickstedta, połączony z Institut für Deutsche Volkskunde (Instytut Etnografii Niemieckiej). Następnie jednostki te zostały przekształcone odpowiednio w Anthropologische Institut (Instytut Antropologiczny) i Ethnologische Institut (Instytut Etnologiczny), na których czele nadal stał Eickstedt. Studia prowadzone w tych jednostkach (związane m.in. z systematyką czy higieną rasową) były ważnym przejawem zaangażowanych politycznie „nauk walczących” (*Kampfwissenschaften*) – szerszego kompleksu służącego wzajemnemu legitymizowaniu swoich badań i ustaleń⁸. W konsekwencji, mimo że Zakładowi Etnologii (a później jego instytucjonalnym następcom) przekazywano publikacje czy artefakty związane z tzw. kulturami pozaeuropejskimi z przedwojennych zbiorów niemieckich, a przedmiotem (krytycznej) analizy były niemieckie materiały etnograficzne dotyczące m.in.

⁶ Zob. m.in. Z. Jasiewicz, *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*, Poznań 2011, *Prace Komitetu Nauk Etnologicznych PAN*, nr 15; tenże, *Etnologia polska. Między etnografią a antropologią kulturową*, „Nauka” 2006, nr 2, s. 65-80. Na temat historycznej specyfiki dyscypliny niemieckiej zob. m.in. A. Gingrich, *Kraje niemieckojęzyczne. Rozłamy, szkoły, nie-tradycje. Nowe spojrzenie na historię antropologii społeczno-kulturowej w Niemczech*, [w:] F. Barth, A. Gingrich, R. Parkin, S. Silverman, *Antropologia. Jedna dyscyplina, cztery tradycje: brytyjska, niemiecka, francuska i amerykańska*, tłum. J. Tegnerowicz, Kraków 2007, s. 73-176, *Cultura*.

⁷ A. Gingrich, dz. cyt., s. 129, 131.

⁸ T. Kulak, *Dzieje Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1918-1945*, [w:] *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702-2002...*, s. 187-190; więcej na ten temat zob. s. 103-197 oraz też, *Nauka i polityka. Uwagi nad udziałem środowiska Uniwersytetu Wrocławskiego w kształtowaniu polityki i propagandy niemieckiej w latach 1918-1939*, [w:] *Studia nad przeszłością i dniem dzisiejszym Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. T. Kulak, W. Wrzesiński, Warszawa–Wrocław 1989, s. 53-81, *Studia i Materiały do Dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego*, t. 1.

Dolnego Śląska⁹, początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej w Uniwersytecie Wrocławskim definiowało zasadniczo zerwanie z tradycją lokalną. Badacze i badaczki rozwijali własną formułę, czerpiąc z tradycji szkół krakowskiej i lwowskiej¹⁰.

W pierwszych latach działalności Zakładu Etnologii dominowało poczucie konieczności organizowania życia naukowego od podstaw. Reinfuss, jeden z ważniejszych przedstawicieli klasycznej polskiej etnografii, w artykule otwierającym niniejszą antologię opisuje ten czas w sposób niezwykle realistyczny. Zwraca uwagę, że brakowało wówczas elementarnych narzędzi pracy: podręczników, map, atlasów, ilustracji, a nawet papieru. Tak trudne warunki wymagały nie tylko determinacji, lecz także kreatywności. Zachowane w Archiwum obecnego Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej ankiety i notatki terenowe sporządzane na odwrotnych stronach przedwojennych niemieckich formularzy urzędowych stanowią dziś ważne świadectwo ówczesnej sytuacji¹¹. W tekście tym autor określił również pierwsze kierunki badań realizowanych w Uniwersytecie Wrocławskim, służące w swym zamierzeniu zarówno celom naukowym, jak i praktycznym: dokumentacji drewnianego budownictwa ludowego, inwentaryzacji muzeów oraz opracowaniu części etnograficznej Wystawy Ziem Odzyskanych¹². Te i dalsze badania prowadzone w Zakładzie Etnologii wpisywały się w powojenną potrzebę integracji nowych ziem z resztą kraju, czemu towarzyszyły dość jednoznaczne wytyczne. Jak pisał Reinfuss, „[c]elem badania kultury ludowej ziemieczonej czy nawet niemieckiej ludności Śląska jest przede wszystkim ustalenie stanu faktycznego w sposób wolny od jakiegokolwiek tendencji politycznej, a następnie w zebranych w ten sposób materiale odszukanie elementów polskich, zachowanych z czasów poprzedzających okres kolonizacji niemieckiej”¹³.

Odejście Reinfussa z Uniwersytetu Wrocławskiego w 1949 roku spowodowało dwuletnią przerwę w działalności naukowo-dydaktycznej ośrodka, który rozwijał się jednak nadal pod względem infrastrukturalnym, na przykład w kontekście powiększania księgozbioru. Działalność tę wznowiono w roku akademickim 1951/52 w związku z objęciem przez Adolfa Nasza funkcji Kierownika Zakładu Etnologii, a następnie

⁹ A. Nasz, *Działalność dydaktyczno-naukowa Wrocławskiego Ośrodka Etnograficznego (Zakładu Etnografii Uniw. Wrocław. im. B. Bieruta, Zakładu Etnografii PAN oraz Oddziału Wrocławskiego P.T.L. w latach 1945-1953)*, 1954, Zespoły Katedr, T. III, W-II-52, sygn. 18/21.

¹⁰ Więcej na ten temat. zob. m.in. M. Marczyk, dz. cyt., s. 11-16.

¹¹ E. Kłosek, M. Marczyk, dz. cyt., s. 5.

¹² R. Reinfuss, *Zakład Etnologii Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego” 1946, nr 37, s. 456-458.

¹³ Tenże, *Zagadnienia i potrzeby etnografii na Śląsku Środkowym i Dolnym*, [w:] *Stan i potrzeby nauki polskiej na Dolnym Śląsku. Referaty wygłoszone na konferencji naukowej odbytej dnia 6 kwietnia 1946 r. we Wrocławiu*, red. S. Piaskowski, Katowice–Wrocław 1947, s. 53, za. M. Marczyk, dz. cyt., s. 14.

Zakładu Etnografii i Katedry Etnografii, powstałej w ramach utworzonego Zespołu Katedr Historii Kultury Materialnej¹⁴. Zastąpienie w nazwie wrocławskiego ośrodka terminu „etnologia” pojęciem etnografii wiązało się z szerszym nurtem krytyki etnologii o proveniencji radzieckiej, gdzie postrzegano ją jako wytwór „nauki burżuazyjnej”. Etnografia, wpisująca się w ramy materializmu historycznego, miała natomiast badać „kulturę konkretnych grup uwikłanych w proces dziejowy”¹⁵. Mimo że z dzisiejszej perspektywy przekształcenia te są często oceniane mało przychylnie, należy docenić obecny w nich aspekt odejścia od statycznego rozumienia „kultury” i przesunięcie ku analizom biorącym pod uwagę jej wymiar dynamiczny. Sprzyjały temu zachodzące w wielu miejscach kraju procesy migracyjne, związane nie tylko ze zmianami granic, ale też z urbanizacją i industrializacją. W ten kontekst dobrze wpisywały się zainteresowania naukowe Nasza dotyczące przemian społecznych i kulturowych zachodzących na wsiach Dolnego Śląska po II wojnie światowej¹⁶. Badania przedstawione w niniejszym tomie dokumentują procesy adaptacji ludności napływowej, stopniowego zanikania tradycyjnych form kultury oraz wyłaniania się nowych grup społecznych, na przykład chłopów-robotników, które według autora były znaczącym czynnikiem stabilizującym region w okresie powojennym¹⁷.

Ze względu na fakt, że w 1953 roku do zespołu Katedry Etnografii dołączył Józef Gajek, w 1955 roku wyodrębnione zostały w jej ramach dwa Zakłady (przekształcone w 1960 roku w Katedry): Zakład Etnografii Polski, kierowany przez Nasza, oraz Zakład Etnografii Ogólnej i Słowian, prowadzony przez Gajka. Jako współtwórca Polskiego Atlasu Etnograficznego, Gajek postrzegał atlas nie jako zbiór map, lecz jako systematyczne narzędzie dokumentacji kultury ludowej. Idea badań atlasowych przedstawiona w artykule zawartym w tej antologii pozwala lepiej zrozumieć, w jaki sposób ówczesna polska etnografia opisywała wiejskie formy życia i jak interpretowała je w kontekście relikwów lub przeżytków kulturowych¹⁸. Uczniem kontynuującym

¹⁴ A. Nasz, *Działalność dydaktyczno-naukowa...*, s. 3-4. Chronologia ta różni się nieco od tej przedstawionej np. przez M. Marczyka, dz. cyt., s. 21, a także informacji podanych przez samego A. Nasza w artykule *Katedra Etnografii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego (praca naukowo-badawcza i dydaktyczna w pierwszym 25-leciu PRL)*, [w:] *Więść dolnośląska*, red. A. Nasz, Wrocław 1970, s. 361-374, *Prace i Materiały Etnograficzne*, t. 20. Zdecydowaliśmy się przywołać wersję wynikającą ze źródeł archiwalnych ze względu na ich bliskość czasową w stosunku do zaistniałych wydarzeń.

¹⁵ M. Buchowski, *Etnologia polska. Historie i powinowactwa*, Poznań 2012, s. 14, *Poznańskie Studia Etnologiczne*, 12. Więcej na ten temat zob. też E. Kłosek, M. Marczyk, dz. cyt., s. 8-9.

¹⁶ Zob. m.in. A. Nasz, *Z badań nad procesem adaptacji i integracji społeczno-kulturowej imigrantów na Opolszczyźnie*, „Kwartalnik Opolski” 1965, nr 4(44), s. 9-26.

¹⁷ Tenże, *Przemiany kulturowo-społeczne we wsi dolnośląskiej po drugiej wojnie światowej*, [w:] *Więść dolnośląska...*, s. 9-52.

¹⁸ J. Gajek, *Znaczenie „Polskiego Atlasu Etnograficznego” dla etnografii Polski*, „Etnografia Polska” 1971, nr 15(2), s. 17-36.

kierunek zaproponowany przez Gajka był Zygmunt Kłodnicki, którego doświadczenie związane z pracami kartograficznymi połączone z ewolucjonizmem krytycznym Kazimierza Moszyńskiego, są wyraźnie widoczne w wydanej wiele lat później pracy poświęconej rybołówstwu śródlądowemu w Polsce¹⁹.

Jest oczywiste, że lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX wieku w polskiej etnologii i antropologii kulturowej upłynęły zasadniczo pod znakiem podejść analitycznych osadzonych w paradygmacie pozytywistycznym, łączącym empiryzm i realizm poznawczy, często w nawiązaniu do inspiracji archeologią i historią. Jednak, jak zwraca uwagę Michał Buchowski, dyscyplina nie miała wówczas charakteru całkowicie homogenicznego, a ówczesni praktycy i praktyczki szukali różnych możliwości realizowania swoich pasji badawczych w zgodzie z etosem naukowym²⁰. Specyfika badań prowadzonych wówczas w ośrodku wrocławskim, na podstawie (co należy podkreślić) długoterminowych badań terenowych²¹, odzwierciedlała powyższą sytuację. Reprezentatywnymi przykładami dorobku naukowego tego okresu są m.in. publikacje wspomnianego już Nasza²², ale też Henryki Wesołowskiej²³, Jadwigi Pawłowskiej²⁴ czy Zofii Staszczak²⁵.

Ponadto należy pamiętać, że mimo iż duża część ówczesnych prac miała charakter przede wszystkim deskryptywny, okres ten nie był pozbawiony krytycznych refleksji teoretycznych, choć oczywiście nie wykraczały one poza obowiązujące wówczas ramy epistemologiczne i teoretyczno-metodologiczne. W ten nurt można wpisać

¹⁹ Z. Kłodnicki, *Tradycyjne rybołówstwo śródlądowe w Polsce. Zarys historii sposobów, narzędzi i urządzeń rybackich w świetle metody retrogresywnej*, Wrocław 1992, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 1318. Więcej na ten temat zob. E. Kłosek, M. Marczyk, dz. cyt., s. 9-10.

²⁰ M. Buchowski, *Etnologia polska...*, s. 11-22.

²¹ Por. E. Kłosek, M. Marczyk, dz. cyt., s. 17.

²² Oprócz wymienionych wyżej zob. m.in. A. Nasz, *Narzędzia żniwne w Polsce*, „Etnografia Polska” 1960, nr 3, s. 309-327; tenże, *Tradycyjna kultura wsi powiatu opolskiego i jej współczesne reliktury*, [w:] *Powiat opolski – szkice monograficzne*, red. J. Madej, Opole 1969, s. 198-212.

²³ Zob. m.in. H. Wesołowska, *Z badań historyczno-etnograficznych nad dolnośląskim budownictwem wiejskim w XVIII wieku*, „Roczniki Etnografii Śląskiej” 1961, nr 1(1), s. 37-62; taż, *Młynarstwo wiejskie Opolszczyzny od XVIII do XX wieku*, Opole 1969.

²⁴ Zob. m.in. J. Pawłowska, *Dolnośląska wieś Pracze w powiecie milickim w latach 1945-1960. Studium etnograficzne*. Cz. 1. *Kultura materialna*, Wrocław 1966, *Prace i Materiały Etnograficzne*, t. 25, cz. 1; taż, *Dolnośląska wieś Pracze w powiecie milickim w latach 1945-1960. Studium etnograficzne*. Cz. 2. *Kultura duchowa i społeczna*, Wrocław 1968, *Prace i Materiały Etnograficzne*, t. 25, cz. 2.

²⁵ Zob. m.in. Z. Staszczak, *Kształtowanie się współczesnej kultury ludowej na Ziemiach Zachodnich na przykładzie dwu wsi powiatu kłodzkiego*, „Zeszyty Etnograficzne” 1963, nr 1, s. 9-79; taż, *Niektóre nawiązania słowiańskie w tradycyjnej kulturze ludowej Śląska w świetle danych „Atlas der deutschen Volkskunde”*, [w:] *Wieś dolnośląska...*, s. 231-264.

zamieszczony w niniejszym tomie artykuł Edwarda Pietraszka (od połowy lat siedemdziesiątych XX wieku wieloletniego kierownika jednostki), w którym rozważa wielość możliwych sposobów rozumienia i systematyzacji „kultury” w naukowych tradycjach socjologicznych i etnograficznych. W tym kontekście podaje on w wątpliwość m.in. przydatność niektórych definicji „kultury ludowej” i „kultury robotniczej” w analizach dotyczących społeczeństwa socjalistycznego, a także zwraca uwagę na problematyczność powszechnego dyskredytowania kultury masowej jako zjawiska związanego z powszechną standaryzacją. W istocie, daje ona, jego zdaniem, znacznie większą swobodę wyboru jednostkom niż konserwatywna kultura ludowa²⁶.

Lata sześćdziesiąte przyniosły też poszerzenie zainteresowań badawczych obecnych w jednostce wrocławskiej. Jednym z rozpoznawalnych przez kolejne dekady kierunków stała się wówczas problematyka dotycząca Australii i Oceanii, promowana przez Aleksandra Lecha Godlewskiego, który przed II wojną światową prowadził badania terenowe w Polinezji Centralnej i Wschodniej²⁷. Jego zainteresowania z pogranicza ówczesnej antropologii fizycznej i etnologii zaowocowały założeniem w 1962 roku jedynej w Polsce (i w tej części Europy) Pracowni Etnografii Ludów Oceanii przy Katedrze Etnografii Ogólnej i Słowian²⁸. Jej zadaniem była promocja zainteresowań naukowych regionem Pacyfiku, a w perspektywie także instytucjonalne wsparcie przyszłych badań terenowych w tym regionie²⁹. Dorobek naukowy Godlewskiego dotyczył w dużej mierze problematyki etnogenezy, niemniej część prac poświęconych Polinezji miała charakter wyraźnie etnologiczny. Omawiał w nich m.in. materiały folklorystyczne czy zagadnienia z zakresu kultury duchowej i społecznej³⁰. W niniejszej antologii zamieszczony został tekst poświęcony ruchom natywistycznym na wyspach Oceanii – zjawiskom interpretowanym przez autora jako odpowiedź ludów tubylczych na kolonialną dominację, akulturację i narzucanie nowych systemów wartości³¹.

²⁶ E. Pietraszek, *Kultura ludowa i robotnicza wobec współczesnej problematyki kultury*, „Etnografia Polska” 1966, nr 10, s. 74-93.

²⁷ A. Paluch, *Aleksander Lech Godlewski jako człowiek i uczony*, [w:] *Ludy i kultury Oceanii. Sesja poświęcona pamięci prof. dra A. Lecha Godlewskiego*, Wrocław, 27-28 XI 1976, red. tenże, Wrocław–Warszawa 1979, s. 10.

²⁸ B. Kopydłowska, *Działalność badawcza i popularyzatorska A.L. Godlewskiego w zakresie etnologii*, [w:] *Ludy i kultury Oceanii...*, s. 21.

²⁹ A. Posern-Zieliński, *Region Pacyfiku w badaniach wrocławskiego ośrodka etnologicznego. Refleksje retrospektywne*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej” 2006, nr 1(8), s. 130.

³⁰ Zob. m.in. A.L. Godlewski, *Tahiti najpiękniejsza*, Warszawa 1957, *W Szeroki Świat*; tenże, *Drogi Synów Słońca*, Wrocław 1963, *Biblioteka Popularna*, t. 4; tenże, *Czar dalekiej Nuku Hiva*, Wrocław 1971. Więcej na ten temat zob. B. Kopydłowska, dz. cyt., s. 21-27.

³¹ A.L. Godlewski, *Ruchy natywistyczne na Wyspach Oceanii*, [w:] Tenże, *Na morzach południowych*, Wrocław 1976.

Tom wpisuje się w nurt autohistorycznej refleksji nad rozwojem dyscypliny, a zarazem podejmuje ambitne zadanie powiązania perspektywy instytucjonalnej z teoretyczno-metodologiczną oraz problemową. Redaktorzy zdecydowanie zrywają z prostym, kronikarskim opowiadaniem dziejów instytucji, proponując zamiast tego perspektywę problemową i autorefleksyjną. W jej ramach historia wrocławskiej etnologii i antropologii kulturowej ukazana zostaje jako żywy, nieustannie przekształcający się proces odpowiadania na zmienne uwarunkowania polityczne, społeczne i epistemologiczne. Tak zaprojektowana rama interpretacyjna sprawia, że tom przestaje być jedynie jubileuszowym podsumowaniem, a staje się mocnym, wyrazistym głosem w debacie nad przeobrażeniami dyscypliny w Polsce po 1945 roku. Dobór przedrukowywanych tekstów oddaje głos kolejnym pokoleniom badaczy i badaczek, dzięki czemu publikacja zyskuje wyjątkową wartość dokumentacyjną i zmienia się zarazem w wartościowe narzędzie dydaktyczne. Istotną zaletą jest ukazanie teoretyczno-metodologicznego pluralizmu wrocławskiego ośrodka bez ahistorycznego idealizowania jego dorobku oraz nieograniczanie się do wąsko pojmowanej historii instytucji. W licznych rozdziałach wrocławski przypadek został ukazany jako modelowe studium przemian polskiej etnologii i antropologii kulturowej, dzięki czemu książka może zainteresować nie tylko badaczy związanych z Uniwersytetem Wrocławskim.

z recenzji dr. hab. Marcina Brockiego

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

<https://akademicka.pl>